

Nikolaj Petersen

Marxisme, paradigmer og international politik

Indledende bemærkninger

Morten Ougaards disputats hører til de sjældne. Der er ikke blot tale om en teoretisk, men om en paradigme-formulerende afhandling. Vi er altså nede ved fagets rødder, inde ved dets inderste livsnerve. Afhandlingens problemstilling formuleres indledningsvis som spørgsmålet om, »hvordan ... en historisk-materialistisk tilgang til studiet af internationale relationer (ser) ud« (p. 1), og motiveres dels med en interesse i »de »store sammenhænge« i det internationale samfund«, dels med en forkærlighed for historisk-materialistisk samfundsteori (p. 4-5). Efter Ougaards opfattelse rummer den historiske materialisme en række relevante, om end endnu uudviklede forudsætninger for internationale studier.

Det er således en særdeles ambitiøs opgave, Ougaard har sat sig for at løse. Det er jo en kendsgerning, at marxistisk teori ikke har beskæftiget sig synderligt med international politik i snævrere forstand, og at der endnu er mange stier inden for faget, som marxister endnu ikke har povet at træde. Generelt er den marxistiske tilgang mindre udviklet end andre paradigmer i international politik, såsom realismen eller pluralismen.

Når det marxistiske paradigme har været mindre udviklet – og specielt med hensyn til analyse af det, som Ougaard kalder magtpolitik – kan det have flere årsager. En af de mulige forklaringer – at marxismen/den historiske materialisme ikke er et egnet grundlag for etableringen af teorier om international politik – er Ougaards afhandling i sig selv et forsøg – og et overbevisende forsøg – på at demontere. Hele hans foretagende drejer sig jo netop om at bevise eller i hvert fald sandsynliggøre, at det *kan* lade sig gøre – at det *er* muligt at etablere et historisk-materialistisk paradigme for studiet af international politik, der inddrager mange af de aspekter, som den hidtidige marxistiske teoridannelse har forsømt. Ougaard søger altså at gøre noget konstruktivt ved et problem, som han ikke er den første til at påpege, men som han er mere villig til at se som et reelt problem end så mange andre med hans teoretiske baggrund. Hans afhandling skal derfor også i første række bedømmes på, om han faktisk får gjort noget ved det problem, som er udgangspunktet for hans arbejde.

Står vi så – efter læsningen af Ougaard – med et bedre, bredere, mere velegnet historisk-materialistisk paradigme for international politik end tidligere? Det er jeg ikke i tvivl om, at vi gør. For det første, fordi Ougaard – så vidt jeg kan skønne – er den første overhovedet, der så klart har stillet problemet op og er gået i gang med at løse det. Og for det andet fordi hans løsningsforsøg har mange fine kvaliteter: dristighed parret med grundighed og åbenhed kombineret med fastholdelse

Nikolaj Petersen

Marxisme, paradigmer og international politik

Indledende bemærkninger

Morten Ougaards disputats hører til de sjældne. Der er ikke blot tale om en teoretisk, men om en paradigme-formulerende afhandling. Vi er altså nede ved fagets rødder, inde ved dets inderste livsnerve. Afhandlingens problemstilling formuleres indledningsvis som spørgsmålet om, »hvordan ... en historisk-materialistisk tilgang til studiet af internationale relationer (ser) ud« (p. 1), og motiveres dels med en interesse i »de »store sammenhænge« i det internationale samfund«, dels med en forkærlighed for historisk-materialistisk samfundsteori (p. 4-5). Efter Ougaards opfattelse rummer den historiske materialisme en række relevante, om end endnu uudviklede forudsætninger for internationale studier.

Det er således en særdeles ambitiøs opgave, Ougaard har sat sig for at løse. Det er jo en kendsgerning, at marxistisk teori ikke har beskæftiget sig synderligt med international politik i snævrere forstand, og at der endnu er mange stier inden for faget, som marxister endnu ikke har vovet at træde. Generelt er den marxistiske tilgang mindre udviklet end andre paradigmer i international politik, såsom realismen eller pluralismen.

Når det marxistiske paradigme har været mindre udviklet – og specielt med hensyn til analyse af det, som Ougaard kalder magtpolitik – kan det have flere årsager. En af de mulige forklaringer – at marxismen/den historiske materialisme ikke er et egnet grundlag for etableringen af teorier om international politik – er Ougaards afhandling i sig selv et forsøg – og et overbevisende forsøg – på at demontere. Hele hans foretagende drejer sig jo netop om at bevise eller i hvert fald sandsynliggøre, at det *kan* lade sig gøre – at det *er* muligt at etablere et historisk-materialistisk paradigme for studiet af international politik, der inddrager mange af de aspekter, som den hidtidige marxistiske teoridannelse har forsømt. Ougaard søger altså at gøre noget konstruktivt ved et problem, som han ikke er den første til at påpege, men som han er mere villig til at se som et reelt problem end så mange andre med hans teoretiske baggrund. Hans afhandling skal derfor også i første række bedømmes på, om han faktisk får gjort noget ved det problem, som er udgangspunktet for hans arbejde.

Står vi så – efter læsningen af Ougaard – med et bedre, bredere, mere velegnet historisk-materialistisk paradigme for international politik end tidligere? Det er jeg ikke i tvivl om, at vi gør. For det første, fordi Ougaard – så vidt jeg kan skønne – er den første overhovedet, der så klart har stillet problemet op og er gået i gang med at løse det. Og for det andet fordi hans løsningsforsøg har mange fine kvaliteter: dristighed parret med grundighed og åbenhed kombineret med fastholdelse

ved det valgte paradigmatisk udgangspunkt. Ougaard udvider det historisk-materialistiske perspektiv betydeligt uden at forfalde til slap eklekticisme. Hans paradigme er fyldigt uden at miste kohærens og konsistens.

Men det betyder naturligvis ikke, at alle huller i den hidtidige teoridannelse er fyldt ud, at alle gåder er løst, og at man nu – bevæbnet med Ougaards teoretiske apparat – frejdigt kan gå i gang med at analysere verden, således som den udfolder sig uden for vore vinduer. Det er min pligt her i dag specielt at opholde mig ved de diskutabile – eller i hvert fald diskuterbare – sider af afhandlingen, og derfor vil jeg gøre en hel del ud af de to antydede problemer: de tilbageværende huller og paradigmets applikationsmuligheder i forhold til den verden, der omgiver os.

Paradigmeproblematikken i international politik

Ougaards sigte er altså at formulere et historisk-materialistisk paradigme for international politik. Hvad er så et paradigme? Det er der ikke fuldstændig enighed om – hverken generelt eller inden for international politik. Thomas Kuhn, der bragte paradigme-begrebet ind i den videnskabsteoretiske diskussion, skal således have brugt det på mindst 21 måder i bogen *The Structure of Scientific Revolutions* (1962). Men uanset at paradigme-begrebet kan tolkes på flere måder, kan man fastslå, at Ougaard anvender termen bredere, fylder mere på den, end man er vant til at se. Hans paradigme er derfor ikke særlig parsimonisk. Han citerer selv (p. 17) John Vasques' paradigmebegreb, som de fleste i faget international politik kan skrive under på, nemlig paradigmet som »de fundamentale antagelser, som forskere gør sig om den verden, som de studerer. Disse antagelser giver svar på de spørgsmål, der må besvares, før teoretiseringen i det hele taget begynder« (Vasques, 1981: 5). Paradigmet ligger altså efter Vasques' opfattelse *forud* for teoridannelsen, hvilket det kun til dels gør hos Ougaard, der fylder ganske megen substantiel teori på begrebet og ikke begrænser det til de overordnede metafysiske, ontologiske og epistemologiske forestillinger. Det skal jeg i og for sig ikke bebrejde ham – der findes jo ingen autoriseret måde at gøre tingene på – men det vanskeliggør unægtelig en sammenligning med den øvrige paradigmedannelse i faget.

Uden at anfægte Ougaards måde at formulere sit paradigmebegreb på ville jeg have fundet det hensigtsmæssigt, hvis han indledningsvis eksplicit havde prøvet at stille sig de fundamentale spørgsmål, gøre sig de fundamentale antagelser, som følger af et paradigmebegreb à la Vasques og specielt, at han havde søgt at præsentere dem systematisk over for læserne. Margaret Masterman (1970: 62) postulerer for eksempel, at der er fire fundamentale spørgsmål, som ethvert paradigme må besvare: 1) Hvad er de grundlæggende enheder, som verden består af? 2) Hvorledes interagerer disse enheder med hinanden? 3) Hvilke interessante spørgsmål kan der stilles vedrørende disse enheder? og 4) Hvilken opfattelse af verden implicerer disse spørgsmål? Som et konkret eksempel på en sådan tilgang kan henvises til Kalevi Holstis tre fundamentale spørgsmål i bogen *The Divisive Discipline* (1985: 8): 1) Hvad er årsagerne til krig og betingelserne for fred? 2) Hvem/hvad er de vigtigste aktører/analyseenheder? og 3) Hvordan hænger verden/det internationale system sammen?

Som nævnt er dette kun eksempler på, hvorledes et IP-paradigme kan udformes – i skeletform selvfølgelig. Ougaard går anderledes – og efter min mening mere subjektivt – til værks i formuleringen af sit paradigme, idet han primært citerer to inspirationskilder: 1) sin præference for historisk-materialistisk teori af Althusser-varianten, og 2) nogle konkrete behov afledt af hans studier af amerikansk udenrigspolitik. Jeg finder som nævnt, at Ougaard indledningsvis kunne have gjort mere systematisk rede for, hvad hans fundamentale antagelser om verden er. Han gør det efterhånden, som afhandlingen skrider frem, på nogle punkter, men ikke på andre. Jeg finder således, at han gør fyldestgørende rede for sin systemopfattelse (kapitel 3), men at han på den anden side ikke er krystalklar omkring aktørbegrebet. Der er for eksempel ingen tvivl om, at han lægger meget stor vægt på staterne som de centrale enheder i international politik – endog i en sådan grad, at hans systembegreb ikke bliver til meget andet end samlingen af stater/aktører: »en flerhed af adskilte samfundsformationer« (p. 79). Men jeg savner en mere generel grundlæggende diskussion af aktørerne i international politik, og specielt de ikke-statsliges rolle i forhold til staterne, som vi ikke kan blive uenige om fortsat er de centrale internationale aktører. Her tænker jeg specielt på staten i forhold til subnationale, transnationale og internationale aktører. Den korte diskussion i kapitel 9 (p. 221-22) af spørgsmålet om staten som eneaktør er efter min mening mere postulerende end analyserende.

Et andet grundlæggende spørgsmål, jeg savner et direkte eller i hvert fald et mere fyldigt svar på, er spørgsmålet om karakteren af den interaktion, der finder sted i international politik. Hvor på kontinuet konflikt-samarbejde ligger tyngdepunktet i international politik efter Ougaards opfattelse? Ougaard er selv opmærksom på, at hans historisk-materialistiske bagage kan spore ham ind i en konflikt-domineret opfattelse, men han forsvarer dette med, at sådan er verden nu engang (desværre) skruet sammen (p. 9-10). Selv om svaret således er klart nok, kunne man nok have ønsket en mere omfattende stillingtagen til, at der faktisk også er andet end krige og konflikter i denne verden, og at tendensen i hvert fald siden midten af 1980'erne er gået i en fredeligere retning på stort set alle den internationale politiks dimensioner, ikke blot Øst-Vest, men også Nord-Syd og Syd-Syd. Ougaards grundlæggende antagelser om international politik, altså kernen i hans paradigme, kan – i forenklet form – koges ned til et billede af *stater i konflikt*.

Den tredje debat i international politik

En af svaghederne i Ougaards afhandling er, at han ikke relaterer sin egen paradigmeformulering til 1980'ernes omfattende paradigmedebat i international politik eller prøver at placere sine egne bestræbelser i forhold til fagets to dominerende paradigmer, realismen og pluralismen. Han har naturligvis mange af tidens væsentligste forfattere med: Kenneth Waltz, Robert Gilpin, Robert Keohane og Joseph Nye, Richard Ashley og Robert Cox, men han har meget lidt med om paradigmatisk debat, der for eksempel er ført i tidsskrifter som *International Studies Quarterly*, *Review of International Studies* eller *Millennium*.

Ougaards afhandling berører nemlig nogle centrale spørgsmål i det, som er blevet kaldt international politikens »tredje debat«. Den første debat var som bekendt

mellem idealisme og realisme i slutningen af 1930'erne, den anden mellem såkaldte traditionalister og selv-betitlede »videnskabelige« behaviorister i 1960'erne. 1980'ernes tredje debat har haft et lidt vekslende indhold. I de tidlige 1980'ere var det specielt forholdet mellem på den ene side realisme/neo-realisme, og på den anden side hvad Maghroori og Ramberg (1982) kalder globalisme og andre benævner pluralisme og atter andre igen interdependens, liberalisme, »world society« mv. Sidst i 1980'erne er det – i hvert fald i den angelsaksiske verden – primært forholdet mellem international politiks establishment (hvortil vel efterhånden også marxismen hører) og dens feministiske, post-modernistiske, post-strukturalistiske og såkaldt kritiske udfordrere, som debatten går på (jf. Lapid, 1989; P. Rosenau, 1990; Ferguson og Mansbach, 1990). Begge disse versioner af den tredje debat går på forskellige vis på grundbegreberne i faget international politik – der er altså tale om diskussioner på paradigmatisk grundlag, som det specielt af denne grund ville have været naturligt for Ougaard at forholde sig til.

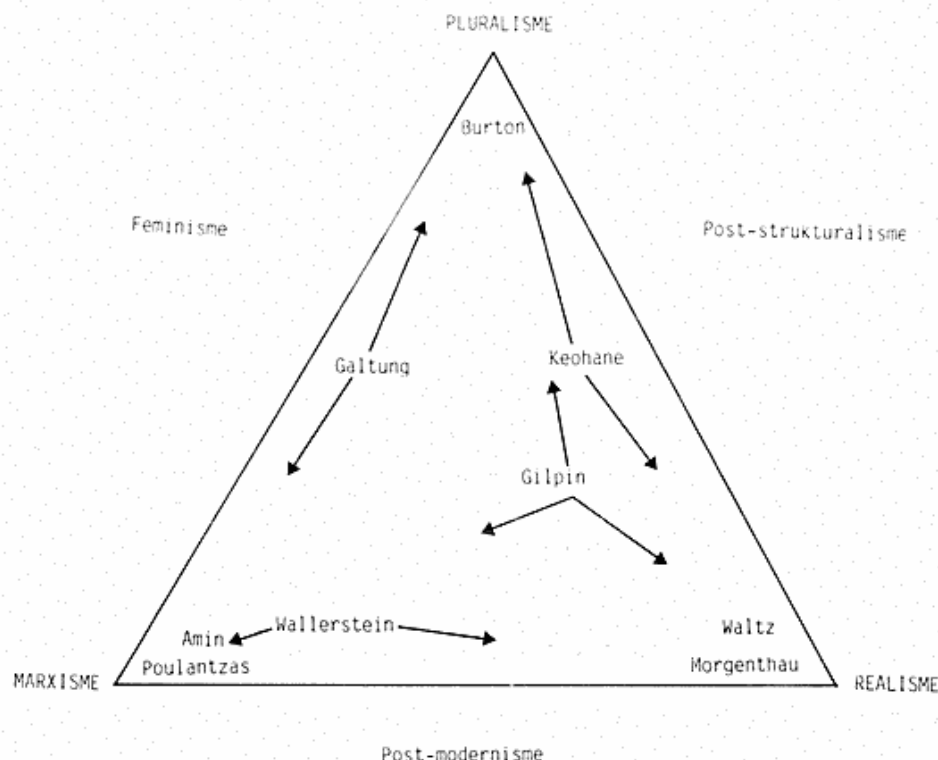
Det samme gælder et tredje aspekt af debatten, som ikke så meget har drejet sig om at fastslå forskellige paradigmers overlegenhed i forhold til hinanden som om at forstå faget og dets grundbegreber og -antagelser. Det er noget, som især englænderne har interesseret sig for, for eksempel forfattere som Michael Banks (1984, 1985), Steve Smith (1987) og A.J.R. Groom (1988), men der er også repræsentanter vest for oceanet, for eksempel Kalevi Holsti (1985), Paul R. Viotti og Mark V. Kauppi (1987) og Alker og Biersteker (1984); James Rosenau har naturligvis også hele tiden interesseret sig levende herfor (Rosenau, 1982).

Det karakteristiske ved denne diskussion er, at langt de fleste når frem til, at der er tre hovedperspektiver i international politik. Den første kaldes oftest realisme eller neo-realisme, men termerne traditionalisme (Goldmann, 1978) og statscentrisme (J. Rosenau, 1982) har også været brugt. Det andet perspektiv har som nævnt mange navne: pluralisme, globalisme, »world society«, interdependens, osv. – men dækker trods de forskellige termer over et stort set nogenlunde afgrænset perspektiv. Endelig det tredje perspektiv er det marxistiske eller neo-marxistiske, som igen har mange betegnelser: globalisme (Viotti og Kauppi, 1987), strukturalisme (Banks, 1985) mv.

Hvis vi endnu for en tid holder post-modernististerne, post-strukturalisterne, feministerne, eller hvad vort fags »unge vilde« ellers kalder sig, uden for vore cirkler, kan vi altså beskrive international politik som et felt afgrænset af tre grundlæggende paradigmatiske positioner, realismen, pluralismen og marxismen. Det kan vi illustrere ved følgende figur (Fig. 1), hvor området omkring figurens spidser betegner så at sige den rene paradigmatiske vare.

Oppe i den pluralistiske spids kan vi placere John Burton, og i den realistiske Hans Morgenthau og Kenneth Waltz. I eller tæt på den marxistiske spids ligger mange af de forfattere, som Ougaard bygger på, for eksempel Nicos Poulantzas og Samir Amin. Men ellers er det jo karakteristisk, at vældig mange forfattere ikke befinder sig i yderpositionerne, men et sted midt imellem. Eksempelvis Johan Galtung mellem det globalistiske og marxistiske paradigme; Robert Keohane, der med sin »komplekse interdependens« (Keohane og Nye, 1977) placerede sig tæt ved den pluralistiske spids, har siden nærmet sig realismen (Keohane, 1984);

Figur 1. Paradigmer i international politik

Robert Gilpin har fra et realistisk udgangspunkt flirtet med såvel pluralistiske som marxistiske ideer, og som et eksempel på en marxistisk forfatter, der har ladet sig påvirke udefra, kan man nævne Immanuel Wallerstein, der ligesom Ougaard har lært meget af realismen.

Spørgsmålet er så: Hvor befinder Morten Ougaard sig i dette felt? Der er tale om evident inspiration fra realismen, men hvad betyder det for hans placering inden for trekanten? Efter min opfattelse befinder Ougaard sig – trods de omfattende lån fra realismen – fortsat ude i den marxistiske spids af figuren – netop fordi han meget bevidst søger at fastholde sit historisk-materialistiske udgangspunkt og at indarbejde exogene elementer i det.

Et andet spørgsmål, som figuren inviterer til at stille, er: Hvorledes forholder hans paradigme sig til pluralismen – og har han anstillet sig nogle betragtninger over, hvorledes pluralistiske elementer eventuelt kunne indpasses i og bringes i overensstemmelse med hans marxistiske grundparadigme? Vi er her inde på spørgsmålet om affiniteter mellem paradigmer, og det undrer da egentlig ikke ved nærmere omtanke, at det er så forholdsvis gørligt at inddrage elementer af realismen i en historisk-materialistisk teoriramme, fordi begge opfattelser som udgangspunkt har forestillingen om konflikt som det dominerende træk i international politik – ganske vist på forskellige planer og over forskellige værdier.

Er det på samme vis muligt at inddrage vigtige aspekter af pluralismen i paradigmet? Jeg tænker her specielt på samarbejdselementet, men man kunne også tænke sig pluralisternes brede aktørbegreb. Jeg savner specielt en mere udførlig diskussion af interdependensens betydning end den, Ougaard når frem til i sidste kapitel (p. 288-90). Specielt kunne man have ventet en sådan, da Ougaard i sin systemdefinition egentlig ligger ret tæt op ad en interdependenstankegang, når han siger, at »der foreligger et internationalt system, når samfundenes samkvem ikke kan afbrydes eller ændres, uden at det medfører ændringer internt i de enkelte samfund« (p. 89).

Ougaards problemformulering

Jeg vil nu gå over til en diskussion af mere specifikke aspekter af afhandlingen. Ougaards udgangspunkt for paradigmedannelsen er en kort vurdering af de hidtidige marxistiske teoridannelser i forhold til de krav, han ønsker at stille. Resultatet er blandet. Han understreger, at marxismen, og specielt Althusser-skolen, har et veludviklet statsbegreb, men at det dog er svagt med hensyn til statens extrasocietale relationer; også systembestemmelsen er behæftet med væsentlige problemer. Specielt – og i relation til afhandlingen centralt – konstaterer Ougaard »det i og for sig ret påfaldende, at der ikke er foretaget noget forsøg på at samle de forskellige bidrag til et systematisk udarbejdet paradigme for studiet af de internationale relationer og specielt international politik« (p. 36). Sammenholdt med afhandlingens ovennævnte sigte angiver denne konstatering afhandlingens høje ambitioner, der sammenfattes i problemformuleringen: »at præsentere en historisk-materialistisk teoretisk ramme for studiet af internationale relationer med særligt henblik på international politik. Ved teoretisk ramme eller paradigme forstås i denne forbindelse en sammenhængende tankekonstruktion, der består af nogle grundlæggende præmisser af ontologisk og epistemologisk karakter, og nogle indbyrdes forbundne begreber, der definerer en problematik, rummer forskellige teser og teorielementer, og som kan fungere som ledetråde ved udformningen af konkrete studier og formuleringen af forklaringsmodeller« (p. 36).

Ougaards paradigme: Systemaspekter

Hvorledes realiserer Ougaard så konkret denne målsætning? Jeg vil begynde med nogle bemærkninger om systemaspektet (kapitel 3-4), dernæst behandle hans diskussion af interaktionsaspekterne (kapitel 5-8) for at slutte med nogle kommentarer til aktørbestemmelserne i kapitel 9 og 11. Vedrørende systembestemmelsen har jeg allerede nævnt, at der er tale om en i høj grad statsbaseret – eller helt korrekt: »samfundsformationsbaseret« – systemopfattelse. Man kan også sige, at Ougaards systemopfattelse er »bottom-up«, mens mange andre marxistiske teoretikere, mest udtalt Wallerstein, anlægger et »top-down«-perspektiv, der knap lever teoretisk plads til stater og samfundsformationer. Dette hænger naturligvis sammen med Ougaards opfattelse af, hvad jeg vil kalde »indenrigspolitikens primat«, dvs. at det er samfundenes indre strukturer og processer, der »i sidste ende ... (er) drivkraften i verdensformationens udvikling og ... former de internationale relationer« (p. 94). Det er da i hvert fald et klart synspunkt og – vil jeg tilføje –

et nyttigt synspunkt. I forlængelse af mine bemærkninger om interdependensen savner jeg imidlertid en nærmere diskussion og problematisering af den mod Wallerstein vendte tese (p. 98), at »sålænge der findes adskilte samfundsformationer, lige så længe må verdensøkonomien opfattes som opdelt i nationale økonomier«, herunder en diskussion af integrationsproblematikken. På baggrund af de meget stærke tendenser til øget gensidig afhængighed i Europa og i den vestlige verden som helhed er den situation vel ikke utænkelig, at det ikke længere er muligt at tale om adskilte nationale økonomier. Integrationstendensen synes således at sætte et spørgsmålstejn ved Ougaards kraftige markering af samfundsformationernes og økonomiernes adskilthed.

Kan det internationale system i det hele taget udelukkende eller blot overvejende betragtes som et system af adskilte samfundsformationer, altså stater? Hvad med de internationale organisationer? Hvad med de transnationale selskaber? Hvad med transnationale bevægelser (Islam, for eksempel)? Hvad med hele internationaliserings-perspektivet? Ougaards bemærkninger herom i kapitel 9 og 11 bekræfter kun indtrykket af, at hans systemopfattelse har en noget konservativ karakter.

Det er altså samfundsformationerne repræsenteret ved staterne, der er ryggraden i Ougaards internationale system. Det er derfor naturligt, at han i sin nærmere specifikation af systemet (i kapitel 4) specielt interesserer sig for samfundstyper bestemt på basis af produktionsmåder. Efter Ougaards opfattelse er der (også selv om man inddrager et historisk perspektiv) »et forholdsvis beskedent antal samfundstyper, hvortil den globale samfundsformations elementer kan henføres« (p. 96) – i den aktuelle formation tre: den kapitalistiske, som er langt den vigtigste, og som findes i en række varianter (»akkumulationsmodeller«, »reguleringsmåder«), den præ-kapitalistiske og den såkaldte post-kapitalistiske samfundstype.

Så vidt, så godt. Problemet med samfundstype-begrebet er imidlertid, at Ougaard – efter en længere bestemmelse af kapitalismen i alle dens forskellige varianter – pludselig giver op, da han kommer til den nærmere bestemmelse af de alternative samfundstyper. Som han skriver p. 105: »En sådan teoretisk indsats vil naturligvis være et værdifuldt bidrag til den historisk-materialistiske analyse af den globale samfundsformation« – men det er et bidrag, som Ougaard af uforklarede – men næppe uforklarlige – årsager afstår fra at give. Kan det mon være, fordi hans teoretiske udgangspunkt ikke giver ham redskaberne hertil? Det mener Ougaard tydeligvis ikke, for i en note på samme side (p. 105) skriver han, at »(e)t sådant arbejde vil sandsynligvis i stor udstrækning idag (sic) kunne gennemføres som en syntese af den ganske omfattende litteratur, der allerede findes«. Men her skøjter han efter min mening uden om det centrale problem, at marxistisk teori alle dage har været mere brugbar til analyse af alle andre systemer end netop dem, som erklærer sig for marxistiske.

Ougaard søger at komme uden om problemet ved at adoptere det sovjet-marxistiske »lejr«-begreb. Verden kan efter denne opfattelse opdeles i lejre, »der hver især består af samfund tilhørende den samme hovedtype« (p. 106), og hvis »ensartede strukturelle forhold i hvert fald i nogle henseender medfører et interesse-

og skæbnefællesskab« (p. 107). Ougaard advarer dog klogeligt mod at lægge for megen vægt på dette fællesskab eller på samarbejde inden for lejrene.

I den vistnok eneste empiriske eksemplificering i afhandlingen illustrerer Ougaard denne tankegang med en beskrivelse af den aktuelle globale samfundsformation som delt i tre lejre (p. 109ff): 1) det kapitalistiske center, 2) den kapitalistiske periferi (den tredje verden), og 3) de såkaldt post-kapitalistiske samfund i det, som sovjet-marxisterne har kaldt den socialistiske lejr. (Dette udtryk bruges dog ikke af Ougaard). Jeg skal ikke gå nærmere ind i bestemmelsen af de to førstnævnte lejre – her følger Ougaard stort set afhængigheds- og imperialismeteorierne, der jo har beskæftiget sig indgående hermed – men derimod hæfte mig lidt ved kategorien den »post-kapitalistiske« lejr. Ougaard karakteriserer de pågældende samfund ved »etatistiske planøkonomiske grundstrukturer og et-parti styreform« (p. 111), men opgiver så en uddybende karakteristik, hvilket forekommer underligt, når man betænker hans udgangsposition, at det er de interne strukturer og processer, der determinerer international politik i sidste instans. Der er flere intrikate spørgsmål her. For det første: Er det muligt at give nogen beskrivelse inden for paradigmet af, hvad et post-kapitalistisk system er, og hvorledes det fungerer i forhold til sine omgivelser? For det andet: Selv om man antager, at der på et tidspunkt har eksisteret stater, som kan kaldes post-kapitalistiske, hvordan er situationen så nu i begyndelsen af 1990'erne? Kubálková og Cruickshank indleder deres bog *Marxism and International Relations* (1985) med et kort over »the modern Marxist world« (p. viii), som aftegner ialt 28 lande med socialistisk samfundssystem. Hvor mange af dem er der tilbage i dag? Hvor mange og hvilke samfundsformationer vil Ougaard i dag regne til den post-kapitalistiske type? Dvs. eksisterer den post-kapitalistiske lejr længere i nogen meningsfyldt betydning?

Ougaard skriver (p. 112), at tre-lejr strukturens etablering i 1950'erne indebar konstitueringen af et nyt internationalt system. Det kan jeg godt følge ham i. Men det må så også betyde, at sammenbruddet af den socialistiske lejr i form af afviklingen af de etatistiske planøkonomiske grundstrukturer rundt om i verden og et-partisystemernes opløsning indebærer tre-lejr systemets afløsning af et nyt internationalt system. Men hvilket? Er vi på vej mod et to-lejr system, et center-periferi system, hvor Sovjetunionen og Østeuropa gradvis optages i det kapitalistiske center? Eller nærmer vi os et internationalt system med ét center, de udviklede markedsøkonomiske systemer omkring USA, Japan og EF, men to periferier, på den ene side den tredje verden, på den anden side gruppen af tidligere socialistiske stater, som man vel nu skal til at kalde »ex-post-kapitalistiske«? Eller skal man efter den socialistiske samfundstypes deroute basere sin systemopfattelse på andre – måske mere traditionelle – kriterier end samfundstypen?

Interaktionsaspektet af international politik

Så meget for systemaspektet af Ougaards paradigme. Hovedparten af den resterende diskussion i afhandlingen vedrører interaktionsaspektet af de internationale relationer. Ougaard begynder med de økonomiske, der jo traditionelt helt har domineret den marxistiske teoridannelse, men da hans ambition primært er

at udfylde de mere oversete dele af paradigmet, dvs. de politiske aspekter, er denne diskussion relativt summarisk.

Derimod er diskussionen af de politiske interaktioner i det internationale system ganske dybtgående. Efter en kort litteraturgennemgang konkluderer han, at der inden for marxismen er tale om »noget nær en systematisk forsømmelse af studiet af international politik som sådan« (p. 136). Udgangspunktet for Ougaards forsøg på at gøre noget ved, hvad han selv kalder en »kritisabel mangel« (p. 136), er en beskrivelse af det internationale system i termer, som er stærkt påvirket af realismens anarkibegreb, og hvis centrale begreber er parallelle med Morgenthau (for eksempel stat, objektive interesser og magt). Ougaard understreger dog samtidig forskellen mellem ham selv og realisterne, først og fremmest ved at han fastholder interesse- og magtbegrebets klasse-mæssige baggrund. I øvrigt understreger Ougaard stærkt magtbegrebets centralitet i international politik og udskiller på denne basis et særligt kerneområde inden for denne, som han kalder »det magtpolitiske felt«.

Magtpolitik er hovedtemaet i kapitel 7, som på flere måder er afhandlingens centrale. Et hovedspørgsmål er, om det historisk-materialistiske paradigme skal indoptage realismens antagelse om »magtstræb« som en dominerende statsmål-sætning. Først påviser Ougaard, at antagelsen er forenelig med Poulantzas' persistens- og sammenholds-begreb, dog med den præcisering, at magtstræbet ikke vil være absolut, men blandt andet underordnet hensynet til samfundets re-produktion. Dernæst argumenteres der udførligt for, at magtstræbet ikke blot kan, men bør integreres i den marxistiske teoridannelse. To mulige begrundelser undersøges i den forbindelse. Den ene – at magtstræbet ligger i alle stater, eller blot nogle, for eksempel de kapitalistiske stater væsen – opfatter Ougaard nok som teoretisk velbegrundet, men han finder det alligevel »ganske problematisk i dag« (p. 160) at begrunde magtstræbet i bestemte samfundstyper, fordi der ikke kan fastslås en entydig empirisk sammenhæng mellem kapitalisme og imperia-lisme. Dette forekommer at være en fornuftig konklusion.

En anden og sikrere begrundelse finder Ougaard i strukturelt betingede inter-essemod-sætninger mellem forskellige samfundsformationer, for eksempel grundlæggende modsætninger mellem »artsforskellige« samfund eller økonomi-ske og sikkerhedspolitiske modsætninger mellem samfund i øvrigt. Han mener således at kunne påvise, at både statens almene persistensfunktion og de domine-rende klassers interesser tilskriver staten magtstræbet som generel adfærdstendens i international politik. Denne bør derfor inddrages også i marxistisk teori-dannelse.

Herefter diskuteres nogle af konsekvenserne heraf i systemperspektiv. Et cen-tralt begreb her er »magtstrukturen«, der betegner den til enhver tid herskende magtfordeling i systemet, og som blandt andet er karakteriseret ved en bestemt rangorden og et bestemt polaritetsmønster mellem staterne. Et andet vigtigt be-greb er »magtspillet«, der betegner »(d)en kontinuerte interaktion mellem stater-nes magtpolitiske aktiviteter« (p. 170), og som kan have en betydelig egendyna-mik og autonomi i forhold til de underliggende samfunds interesser og blandt an-det »overdeterminere« statens øvrige funktionsmåde. Afslutningsvis gør Ou-

gaard opmærksom på, at det magtpolitiske ikke er international politiks eneste substantielle felt, men er omgivet af andre aspekter af international politik, der lige som magtpolitikken har været forsømt i marxistisk teori, men som bør indgå i paradigmet.

Det meste af denne udredning har jeg ikke kritiske kommentarer til. Jeg finder det prisværdigt, at Ougaard så åbent og så konsekvent søger at udbedre de mangler, han finder i den historisk-materialistiske »arv«, ligesom jeg finder det absolut rosværdigt, at han ikke overtager realismens redskaber ureflekteret og uformidlet, men bevidst søger at føje dem ind i den teoretiske ramme, som er hans udgangspunkt. Når det lykkes så relativt smertefrit at forene historisk materialisme med tankesæt taget fra realismen, afslører det som tidligere nævnt nogle hidtil ret upåagtede affiniteter imellem dem, nemlig deres fokus på konfliktelementet i international politik. Blot savner jeg en nærmere diskussion af magtbalancen, der jo er et helt centralt begreb hos realisterne. Når Ougaard ikke gør noget ud af dette, kan det skyldes hans generelle forsømmelse af ordensstrukturerne i international politik.

Derfor tror jeg heller ikke, at Ougaard har ret, når han på side 180 siger, at selv om han af forskellige grunde, blandt andet omfangsmæssige, ikke går nærmere ind på at placere fænomener som international integration, internationale regimer mv. i sit paradigme, så kan hans drøftelse af magtpolitikken tjene som en eksemplarisk behandling af, hvorledes også andre end de magtpolitiske aspekter af international politik kan indoptages i hans analyseramme.

Dette er et postulat og ikke engang et særlig plausibelt postulat. Tværtimod peger paradigmets generelle karakter og de specifikke begreber, som dominerer det, i retning af, at det kan være ganske svært at indoptage interaktionsformer som internationalt samarbejde, regional integration eller international organisation i det. Lad mig blot nævne centrale begreber i Ougaards paradigme som magt og magtstræb, (modsatrettede) interesser, dominans, hegemoni og systemkonkurrence (som er tre begreber, jeg vil omtale om lidt), lejre og styrkeforhold, offensiv og defensiv. Der er måske også en indikation af problemerne med at forene marxisme og interdependens i den måde, man i sovjet-marxismen – både på det teoretiske og praktiske plan – har søgt at forholde sig til interdependens-fænomenet og til det, man nu kalder fællesmenneskelige eller globale problemer. Det er ikke sket ved at indpasse disse i det traditionelle sovjet-marxistiske paradigme på samme måde, som Ougaard har indoptaget mange realistiske forestillinger. Det er snarere sket ved, at man råt og brutalt har skippet det marxistisk-leninistiske udgangspunkt og overtaget, hvad der i alt andet end navnet er vestlig interdependens-teori. Derimod har russerne jo aldrig haft svært ved at praktisere realisme, ej heller at give den en marxistisk klædebon. Jeg kan forestille mig, at Ougaards paradigme står over for det samme problem – dvs. at det nok kan indoptage en lang række realistiske forestillinger, men at det ville gå ud over sine egne grænser, hvis det søgte også at skræve over samarbejdsaspekterne af international politik.

I kapitel 8 anlægges et nyt, tværgående perspektiv i form af overordnede interessekonstellationer og relationsformer i det internationale system. Analysen, der i hvert fald implicit knytter sig til det tidligere præsenterede lejr-begreb, diskute-

rer tre sådanne relationsformer, dominans, hegemoni og systemkonkurrence, der synes specielt at karakterisere henholdsvis forholdet mellem kapitalismens center og periferi, relationer inden for det kapitalistiske center og forholdet mellem dette og den »post-kapitalistiske« lejr.

Dominans defineres ved forekomsten af basale interessemodsætninger mellem to parter, hvor den enes interesser systematisk tilsidesættes (for eksempel i udbytningssituationen mellem center og periferi). Ougaard understreger, at interessemodsætningen ikke nødvendigvis vil være total, men adskiller sig i sin definition ikke væsentligt fra afhængigheds/imperialismeteorien. Hegemoni-begrebet underkastes en mere omfattende og selvstændig diskussion. Ud fra Poulantzas defineres hegemoni som et forhold, hvor der på den ene side er et strategisk interessefællesskab, men på den anden side også væsentlige sekundære interessemodsætninger, der systematisk afgøres til én parts (hegemonens) fordel. Ougaard accepterer således ikke teorien om den gode, velvillige hegemon. Ej heller synes han at tillægge muligheden for ikke-hegemonisk samarbejde, som for eksempel diskuteres i Robert O. Keohane's *After Hegemony* (1984), nogen større betydning.

Jeg må til dette sige, at jeg finder Ougaards klare skelnen mellem dominans og hegemoni for teoretisk værdifuld. Blot savner jeg en diskussion af det ikke-hegemoniske samarbejde som en tredje (eller fjerde) mulighed. Det, som er den underliggende dimension i disse interaktionsformer, er jo graden af symmetri/asymmetri i interesser (og magtforhold); asymmetrien er høj i dominansforhold, samt når der foreligger systemkonkurrence, mens den er »middelhøj« i hegemoniforhold. Men derudover er det vel muligt også at forestille sig situationer, hvor symmetri – både med hensyn til primære og sekundære interesser – er grundkarakteren i en relation, og hvor hverken dominans, hegemoni eller systemkonkurrence er dækkende beskrivelser for dette, jf. figur 2.:

Figur 2. Relationsformer i international politik

Symmetri		Asymmetri
Ikke-hegemonisk samarbejde	Hegemoni	Dominans/ systemkonkurrence

Eksempler på ikke-hegemonisk samarbejde er for eksempel det nordiske samarbejde, store dele af EF-samarbejdet, lige som der givetvis også er elementer af det i det vesteuropæisk-amerikanske forhold, om end jeg gerne indrømmer, at dette også har sine hegemoniske elementer.

Til bestemmelse af forholdet mellem kapitalistiske og »post-kapitalistiske« samfund introducerer Ougaard det sovjet-marxistiske begreb systemkonkurrence, der ligesom dominans og hegemoni defineres i relation til samfundenes muligheder for reproduktion og udvidet reproduktion. Systemkonkurrence betegner i Ougaards definition forholdet mellem to »principielt forskellige samfundsordner«, der »simultant reproduceres i det internationale system«, hvorved »modsatrettede basale interesser simultant varetages i hver sin del af verdensfor-

mationen« (p. 205). Konkurrencen kan variere i intensitet og med hensyn til styrkeforhold, et andet sovjet-marxistisk begreb, som Ougaard overtager, og som bredt bestemmes som »forholdet mellem de respektive samfundsformations kapacitet til reproduktion og udvidet reproduktion af deres specifikke strukturer på alle niveauer« (p. 208), dvs. som deres »levedygtighed« i allervideste forstand.

Igen introducerer Ougaard et teoretisk interessant begreb. Systemkonkurrence har givetvis været et væsentligt element i efterkrigstidens internationale politik, der er blevet undervurderet i de fleste vestlige, specielt realistiske, analyser. Spørgsmålet er igen – som i forbindelse med tre-lejr opfattelsen – hvor meget dette begreb siger om dagens og morgendagens internationale politik. Er vi ikke i en situation, hvor systemkonkurrencen er i aftagende eller måske allerede er slut i den form, som vi hidtil har kendt den i? For at illustrere dette punkt vil jeg citere nogle passager fra et bemærkelsesværdigt dokument, som de 35 deltagere i CSCE-processen vedtog som afslutning på den nylige CSCE-konference om økonomisk samarbejde i Europa (Bonn 19. marts – 11. april 1990). Det hedder blandt andet i dette dokument:

»... de deltagende stater, der anerkender forholdet mellem politisk pluralisme og markedsøkonomier, og som er forpligtet på principperne vedrørende:

- flerparti-demokrati baseret på frie, periodiske og ægte valg;
- lovens herredømme (»the rule of law«) og lige beskyttelse under loven for alle, baseret på respekt for menneskelige rettigheder og effektive, tilgængelige (»accessible«) og retfærdige retssystemer;
- økonomisk aktivitet, der ... bevarer menneskelig værdighed, og som er fri for tvangsarbejde, diskrimination mod arbejdere på grund af race, køn, sprog, politisk opfattelse eller religion eller nægtelse af arbejdernes ret til frit at oprette eller tilslutte sig frie fagforeninger,

vil bestræbe sig for at opnå eller fastholde følgende:

- fiskale og monetære politikker, der fremmer en balanceret, vedvarende økonomisk vækst og forøger markedernes evne til at fungere effektivt;
- internationale og hjemlige politikker, der sigter på at udvide den frie bevægelighed af handel, kapital, investeringer og repatriering af profitter i konvertible valutaer;
- frie og konkurrencedygtige markedsøkonomier, hvor priserne er baseret på udbud og efterspørgsel;

– ....

- fuld anerkendelse og beskyttelse af alle typer af ejendom, inklusive privat ejendom, og borgernes ret til at eje og bruge dem, såvel som intellektuelle ejendomsrettigheder;
- retten til øjeblikkelig, retfærdig og effektiv kompensation i tilfælde af, at privat ejendom inddrages til offentlig brug;
- direkte kontakt mellem kunder og udbydere med henblik på at lette udvekslingen af varer og tjenesteydelser mellem selskaber, hvadenten de er private eller statsejede, og individer både på det hjemlige og det internationale marked..«

(Document of the Bonn Conference).

Jeg har citeret ganske meget fra dette dokument, som man måske kunne tro var et manifest fra *The American Enterprise Institute* eller måske endda *The Heritage Foundation*, men som faktisk er et dokument, der er underskrevet for to måneder siden af Sovjetunionen, Rumænien, Bulgarien, Ungarn, Tjekkoslaviet, Polen og DDR foruden alle de andre deltagere i CSCE-processen. (Et tilsvarende dokument, der gør de vestlige borgerligt-demokratiske idealer til fælleseuropæiske politiske værdinormer, er det afsluttende dokument fra CHD-konferencen i København i juni 1990). På denne baggrund er det nærliggende at spørge, om ikke systemkonkurrencen i Ougaards forstand nu er en saga blot? Hvad er der tilbage af den efter disse »kapitulationserklæringer« fra de »post-kapitalistiske« stater sider?

Aktørniveauet i international politik

I kapitel 9 foretages springet fra struktur- til aktørniveauet. Ougaard anfører indledningsvis, at der strengt taget ikke findes et aktørbegreb i marxistisk IP-teori, men at der på den anden side er et behov herfor. Aktørerne bestemmes (med udgangspunkt i Seidelmann) som »alle de enheder, der gør sig gældende i den internationale politiske proces ved at omsætte interesser i praksis« (p. 221): de kan være såvel statsapparater som interesseorganisationer, partier, virksomheder eller individer. Staterne er således ikke ene-aktører, men de er »klart de mest betydningsfulde aktører« (p. 222). Ud fra statsteorien antages det endvidere, at der i statens struktur er indskrevet en tendens til at optræde som enhedsaktør.

Ougaard diskuterer endelig kort faktorer på aktørniveau, såsom perceptionelle, ideologiske eller institutionelle forhold, der påvirker interessernes omsætning i praksis. På den ene side argumenteres der for, at mange indsigter fra for eksempel beslutningsanalysen er relevante, på den anden side fastholdes det hovedsynspunkt, at det primært er de strukturelt bestemte interesser, der bestemmer adfærden. Her forekommer Ougaard dog at være en kende for eklektisk. Det er for så vidt meget sympatisk, at Ougaard gerne vil inkludere den udenrigspolitiske teoris mange indsigter i sit paradigme, men jeg er ikke sikker på, at det kan gøres så smertefrit, som han synes at forestille sig.

I kapitel 11 er Ougaard mere konkret, idet han tager statsadfærden op, konkret de kapitalistiske staters udenrigspolitik. Grundlæggende ser han denne som »en resultant af et parallelogram af klasseinteresser« (p. 287), men han gør også – mere en passant – opmærksom på eksistensen af »fælles menneskelige interesser« på tværs af klassedelingen. Udenrigspolitikken – eller rettere statens ekstrasociale funktionsmåde – består af to overordnede komponenter, en magtpolitisk i relation til sikringen af samfundets persistens udadtil (der desværre ikke diskuteres nærmere), samt en økonomisk i form af sikringen af samfundsformationens reproduktion; statens rolle er her den »ideelle total kapitalist« og varetager af borgerskabets interesser. Blandt dens forskellige interventionsformer gør Ougaard særlig opmærksom på »containment« af ikke-kapitalistiske stater som en central statsfunktion, ligesom han særskilt peger på støtte til kapitalismens udvidede reproduktion (geografiske udbredning) som en vigtig funktion, der blandt andet varetages gennem u-landsbistand af forskellig art.

Jeg finder det yderst relevant at inddrage »containment« som et bestemmende træk i de kapitalistiske staters udenrigspolitik i efterkrigstiden. Men spørgsmålet er, hvorledes den skal forklares. Er (eller måske rettere var) den primært magtpolitisk/sikkerhedspolitisk motiveret, eller har den, som Ougaard postulerer det, primært været et led i kapitalens reproduktion – altså økonomisk betinget? Det var som bekendt kernen i 1970'ernes debat i amerikansk historieskrivning mellem traditionalister (for eksempel Feis, 1970), revisionister (for eksempel Kolko og Kolko, 1972) og post-revisionister (for eksempel Gaddis, 1972). I dag er man vel i de fleste historikerkredse enige om, at revisionisterne (hvis synspunkter ikke ligger så langt fra Ougaards) ikke vandt den diskussion, og at den økonomiske forklaring, at gøre verden sikker for kapitalismen, nok spillede en større rolle, end man oprindeligt tillagde den, men at den ikke har den næsten eksklusive forklaringskraft, som revisionisterne tillagde den.

Jeg kunne meget vel have tænkt mig Ougaards stillingtagen til dette problem, dvs. om man ikke kan tilskrive »containment«-politikken sikkerhedspolitiske motiver snarere end økonomisk-reproduktionsstrategiske? Når afhandlingen ikke giver noget klar svar, hænger det blandt andet sammen med, at han i praksis ikke gør meget ud af sikkerhedspolitikken, til trods for den vægt som han på mere abstrakt plan tillægger magtpolitikken.

Afslutningsvis tager Ougaard i kapitel 11 spørgsmålet om internationale fællesinteresser versus modstridende nationale interesser op. Han noterer, at fællesinteresserne på grund af internationaliseringen er i fremvækst inden for den kapitalistiske verden, hvor de blandt andet resulterer i integration og øget internationalt samarbejde. Når jeg flere gange har efterlyst samarbejdsaspektet i international politik, må jeg selvfølgelig erkende og anerkende, at det faktisk dukker op – men først på afhandlingens allersidste sider, og for mig at se nærmest som en eftertanke. Ougaard fastholder da også samtidig tendensen til at styrke de nationale kapitaler som »et varigt træk ved kapitalistiske staters funktionsmåde« (p. 278).

Afsluttende bemærkninger

Evalueringen af Morten Ougaards afhandling kan opsummeres på følgende måde:

1) Ougaard har præsteret et paradigme for international politik, der er præget af betydelig åbenhed over for andre paradigmer end hans eget. Åbenheden er mest udtalt over for realismen, mens hans forsikringer om, at også pluralistiske elementer kan indoptages i paradigmet, kan forekomme mindre overbevisende.

2) Der er en klar »bias« i Ougaards paradigme i retning af interesse for konfliktsuelle relationer i international politik. Hans begrebsapparat er – påvirket af realisme og traditionel sovjet-marxisme – grundlæggende konfliktorienteret, mens det er fattigt på begreber vedrørende ordens- og samarbejdsaspekterne af international politik (dvs. magtbalance, integration, international organisation, regimer mv.). Selv om Ougaard erkender den øgede vægt, som fællesmenneskelige interesser og globale problemer har fået i international politik, og det forhold, at samarbejde i stigende grad karakteriserer relationerne mellem de udviklede kapitalistiske stater, så er denne erkendelse næppe slået igennem i hans paradigme.

3) Paradigmet egner sig derfor bedre til at analysere internationale konjunkturer som den anden kolde krig i første halvdel af 1980'erne end den konjunktur af afspænding og samarbejde, som vi nu står i, og jeg skulle da også tage meget fejl, hvis ikke netop den anden kolde krig har været en vigtig inspiration for hans arbejde.

Men der er også mange positive konklusioner, som jeg ville ønske, der havde været mere tid til at gå ind på:

4) Afhandlingens motivation og sigte er meget sympatisk. Det er ikke første gang, at manglerne ved historisk materialisme som ramme for studiet af international politik bliver påpeget, men Ougaard gør det mere åbent end de fleste, og især søger han at gøre noget ved problemet. Ikke blot ved en partiel tilpasning til løsning af hans specielle forskningsproblematik, men i form af en omfattende og radikal gennemtænkning af forholdet mellem historisk materialisme og international politik på paradigme-niveau. Afhandlingen er herved i egentligste forstand blevet et pionerarbejde af en betydelig originalitet.

5) Arbejdet er præget af stor intellektuel åbenhed og ærlighed. Ougaards grundlæggende sympati for marxismen både som videnskabelig teori og politisk praksis får ham ikke til at overse dens mangler – eller de forskningsbidrag, der er kommet fra forskere med andre paradigmatisk udgangspunkter. Hans bestræbelse for – på historisk-materialistisk grund – at formulere et principielt åbent, aldrig definitivt afsluttet paradigme er ikke blot sympatisk, men forbilledlig – paradigmatisk, om jeg må bruge en af de betydningsnuancer, Kuhn giver begrebet.

Sammenfattende repræsenterer Ougaards historisk materialistiske paradigme et væsentligt bidrag til teoridannelsen inden for international politik. I forhold til tidligere marxistiske paradigme-ansatser udmærker det sig ved bredde, fylde og ikke mindst åbenhed. Jeg er ikke bekendt med noget forsøg af tilsvarende karakter på Ougaards ambitionsniveau og af samme gennemarbejdede lødighed. I forhold til konkurrerende paradigmer – specielt realismen – argumenterer det overbevisende for, at studiet af international politik kan og bør funderes i de enkelte samfundsformationers (eller statstypers) karakter og interesser. Og trods inkorporering af et antal teorielementer fra realismen lykkes det Ougaard at fastholde en teoretisk enhed i sit paradigme og dermed opfylde et vigtigt kriterium for, at hans forehavende er lykkedes.

Morten Ougaard har derved rigeligt levet op til bekendtgørelsens krav til doktorgraden ved at demonstrere, at han »sidder inde med betydelig videnskabelig indsigt og med sin afhandling har bragt videnskaben et væsentligt skridt videre«. Disputatsen burde bringe Ougaard megen hæder og intellektuel respons både herhjemme og uden for vore grænser. I den forbindelse kan jeg ikke undlade at komme med en sidste kritik. Det er en klar fejl-disposition, at afhandlingen er skrevet og publiceret på dansk. Man må derfor håbe, at Ougaard allerede er i gang med at overveje, hvorledes dens resultater kan gives en videre spredning.

Litteratur

- Alker, Hayward R. og Thomas J. Biersteker (1984). »The Dialectics of World Order: Notes for a Future Archeologist of International Savoir Faire«, *International Studies Quarterly*, vol. 28, p. 121-142.
- Banks, Michael, (ed.) (1984). *Conflict in World Society*, Brighton: Wheatsheaf Books.
- Banks, Michael (1985). »The Inter-Paradigm Debate«, i Margot Light og A.J.R. Groom (eds.). *International Relations: A Handbook of Current Theory*, London: Frances Pinter.
- Document of the Bonn Conference on Economic Co-operation in Europe convened in accordance with the relevant provisions of the Concluding Document of the Vienna Meeting of the Conference on Security and Co-operation in Europe, April 11, 1990.
- Feis, Herbert (1970). *From Trust to Terror: The Onset of the Cold War, 1945-1950*, New York: W.W. Norton.
- Ferguson, Yale H. og Richard W. Mansbach (1990). *Between Celebration and Despair: Constructive Suggestions for Future International Theory*, paper for I.S.A. Annual Meeting, Washington, D.C., April 1990.
- Gaddis, John Lewis (1972). *The United States and the Origins of the Cold War 1941-1947*, New York: Columbia University Press.
- Goldmann, Kjell (1978). *Det internationella systemet. En teori och dess begränsningar*, Stockholm: Aldus-Bonniers.
- Groom, A.J.R. (1988). »Paradigm in Conflict: The Strategist, the Conflict Researcher and the Peace Reseracher«, *Review of International Studies*, vol. 14, p. 97-115.
- Holsti, K.J. (1985). *The Dividing Discipline. Harmony and Diversity in International Theory*, Boston: Allen & Unwin.
- Keohane, Robert O. (1984). *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Keohane, Robert O. og Joseph S. Nye (1977). *Power and Interdependence. World Politics in Transition*, Boston: Little, Brown & Co.
- Kolko, Joyce og Gabriel Kolko (1972). *The Limits of Power. The World and United States Foreign Policy, 1945-1954*, New York: Harper & Row.
- Kubáľková, Vendulka og Albert Cruickshank (1985). *Marxism and International Relations*, Oxford: Clarendon Press.
- Kuhn, Thomas S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press.
- Lapid, Yosef (1989). »Quo Vadis International Relations? Further Reflections and the 'Next Stage' of International Theory«, *Millennium*, vol. 18, p. 77-88.
- Maghroori, Ray og Bennett Ramberg (eds.) (1982). *Globalism versus Realism. International Relations' Third Debate*, Boulder, Co.: Westview Press.
- Masterman, Margaret (1970). »The Nature of a Paradigm«, i I. Lakatos og A. Musgrave (eds.). *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenau, James N. (1982). »Order and Disorder in the Study of World Politics: Ten Essays in Search of Perspective«, Maghroori og Ramberg (1982). p. 1-8.
- Rosenau, Pauline (1990). »Once Again Into the Fray: International Relations Confronts the Humanities«, *Millennium*, vol. 19, p. 83-110.
- Smith, Steve (1987). »The Development of International Relations as a Social Science«, *Millennium*, vol. 16, p. 189-206.
- Vasques, John A. (1981). *The Power of Power Politics. A Critique*, New Brunswick: Rutgers University Press.
- Viotti, Paul R. og Mark V. Kauppi (1987). *International Relations Theory. Realism, Pluralism, Globalism*, New York: Macmillan.